

► Grensversterkingen door stenen torens, aarden wal met palissade en stenen muur

Het gat in de limes

Het moeilijkst te verdedigen deel van de Romeinse limes lag in het zuidwesten van het huidige Duitsland, tussen Rijn en Donau. Hier bevond zich een bebost heuvelachtig terrein dat aan vijandelijke stammen een uitgelezen mogelijkheid bood om ongezien in het Romeinse Rijk te komen. Vanaf het einde van de eerste eeuw na Christus zochten de Romeinen naar mogelijkheden om dit gat in hun verdediging te dichten.

Een van de belangrijkste beslissingen die een Romeinse keizer ooit nam was de beslissing van keizer Hadrianus (117-138) om een einde te maken aan de eeuwenoude Romeinse politiek van expansie. Na de plotselinge dood van zijn voorganger

▲ Reconstructie wachttoren en muur bij Lorch.

Trajanus besloot hij niet alleen om grote delen van de nog maar net 'veroverde' gebieden in het verre oosten op te geven, ook legde hij de basis voor een uitgebreid systeem van grensbewaking voor het hele Rijk. Dit door hem ingezette en onder zijn opvolgers uitgebouwde grensbewakingsstelsel wordt in de moderne literatuur meestal samengevat met de algemene term 'limes' (Latijn voor

'grens'). Geheel in lijn met het Romeinse pragmatisme werd deze limes voortdurend aangepast aan de (veranderende) natuurlijke en politieke omstandigheden. Zo bestond hij in het zuiden, aan de rand van de onmetelijke Sahara, uiteindelijk uit een diffuus systeem van kleine en iets grotere forten met een daarachter gelegen grensweg. Slechts op enkele plekken, daar waar karavanen uit het Afrika het Romeinse gebied binnenkwamen (Volubilis in Marokko of Lambaesis in Algerije) of waar Afrikaanse stammen in de nabijheid waren zoals in het zuiden van het huidige Libië waar de Garamantes regelmatig contact hadden met de Romeinen, werd dit aangevuld met grotere legerplaatsen.

Noordgrens

Heel anders van karakter was de grens langs de noordkant van het Rijk. Daar

waar mogelijk vormden de twee grote Europese rivieren, de Rijn en de Donau, de laatste verdedigingslijn, met op de zuidelijke oevers van deze rivieren een dicht netwerk van wachttorens, kleine en grotere legerplaatsen. Waar er geen natuurlijke barrière lag die als ruggengraat van het verdedigingssysteem kon fungeren, zoals in Engeland, en tussen de Rijn en de Donau, creëerden de Romeinen er een. Zo bouwden zij in het noorden van Engeland, waar hout schaars was, een geheel stenen muur (*Hadrian's Wall*). Omdat deze muur vanwege zijn lengte toch kwetsbaar leek tegen invallen van Schotten en Picten heeft Antonius (Hadrianus opvolger) nog geprobeerd een nieuwe muur te bouwen op het smalste stuk van het eiland. Die poging werd al snel opgegeven. De oude muur werd versterkt en voorzien van twee extra forten waarna

▲ Badhuis bij Lorch.

▲ Fort bij Neckarburken.

◀ 19^e-eeuwse reconstructie van wachttoren bij Öhringen.

▲ Reconstructie toegangspoort castellum Welzheim-Oost.

▲ Reconstructie van de grens bij Schwäbisch Gmünd.

▲ Overzicht van restanten van het fort van Aalen.

hij alsnog ruim twee eeuwen als uiterste noordgrens van het rijk heeft gefunctioneerd.

Zwak deel

Het zwakste en moeilijkst te verdedigen deel van de totale limes lag in het zuidwesten van het huidige Duitsland. Tussen Rijn en Donau bevond zich namelijk een zwaar bebost, heuvelachtig gebied. Niet alleen ontbraken daarin de natuurlijke barrières (rivieren, heuvelruggen) waarlangs de Romeinen hun verdedigingslinie konden ontwikkelen, de natuurlijke gesteldheid van het terrein bood ook aan vijandelijke stammen een uitgelezen mogelijkheid om, ongezien, diep te kunnen doordringen in het Romeinse Rijk. Iets wat in de eerste eeuw dan ook herhaaldelijk gebeurde.

Om dit gat in hun verdediging te dichten hebben de Romeinen vanaf het einde van de eerste eeuw gezocht naar de best mogelijke verbinding tussen de Rijn en de Donau om daar hun verdediging langs te kunnen concentreren. Rondom het jaar 100 werd onder keizer Trajanus een eerste poging daartoe ondernomen. Vanaf de rivier de Main - ter hoogte van het huidige Seeligstadt - liep zijn verdedigingslinie in een min of meer rechte lijn naar het zuiden, waarbij hij over een korte afstand nog de oever van de Neckar volgde, om dan ten zuiden van Stuttgart in oostelijke richting af te buigen. Langs deze eerste verdedigingslinie, die slechts bestond uit een brede van alle begroeiing ontdane strook niemandsland, werden op regelmatige afstand van elkaar kleine forten aangelegd, waar ruitereenheden gestationeerd lagen, die in het niemandsland patrouilleerden. In het Odenwald, ter hoogte van het huidige Neckarburken, verrees nog een groot fort waar twee legioenen konden worden ondergebracht.

Deze Trajaanse of 'Neckarlinie' was overigens nog niet bedoeld als definitieve grens. De Romeinse politiek was toen nog gericht op mogelijke verdere expansie in oostelijke en noordelijke richting. Onder de opvolger van Trajanus, Hadrianus, veranderde dat. Al direct na zijn aantreden (117) begon de

constructie van de 'definitieve' grensbevestiging. Die kwam dertig kilometer oostelijk van de 'Neckarlinie' te liggen. Vanaf Miltenberg (aan de Main) volgde de limes nu een kaarsrechte lijn door het landschap tot aan Lorch en Schwäbis Gmünd waar hij een bocht naar rechts maakte om vervolgens door het dal van de rivier de Rems in de richting van de Donau te lopen.

Versterkingen

Deze nieuwe grenslijn, waarmee het gat in de Romeinse grens tussen Rijn en Donau definitief werd gedicht, bestond in eerste instantie ook slechts uit een brede deels in het bos uitgehakte strook niemandsland. Om te benadrukken dat deze verdedigingslijn voortaan ook de buitengrens van het Rijk was, bouwden de Romeinen in deze bijna 600 kilometer lange en dertig meter brede strook vervolgens honderden houten wachttorens. Omdat men vanuit de ene toren de andere moest kunnen zien bedroeg de onderlinge afstand tussen twee torens, afhankelijk van het terrein, maximaal 800 meter. Onderzoek, dat al aan het einde van de 19^e eeuw werd uitgevoerd, heeft aangetoond dat er 900 van dergelijke torens hebben gestaan. Rond het jaar 120 n.Chr. begon men de torens met elkaar te verbinden ►►

▲ Schaalmodel (1:10) van fort bij Ruffenhofen.

▲ Maquette van het fort bij Ruffenhofen in Limeseum.

SPOREN OBERGERMANISCHE-RAETISCHE LIMES

De Obergermanische-Raetische Limes heeft zeer nadrukkelijk sporen in het huidige landschap achter gelaten. Zo is op veel plaatsen de aarden wal nog duidelijk zichtbaar. Bijvoorbeeld ten noorden van het plaatsje Butzbach; in het archeologische park van Rainau; bij Titting; bij Zweiflingen (in dit dorp zijn zelfs twee speciale uitzichttorens gebouwd vanwaar het verloop van de Limes over grote afstand te zien is) en bij Welzing. En ook zijn op allerlei plekken de restanten van forten en wachttorens nog duidelijk te zien. Onder anderen in Aalen, Bobingen, Osterburken, Welzheim en Weisenburg. Op tientallen plaatsen zijn er reconstructies gemaakt van wachttorens, zoals in Rainau, Osterburken, Grosserlach en Weilingen. Ook zijn er de afgelopen jaren delen van forten gereconstrueerd, onder meer in Weisenburg en Welzheim.

In veel plaatsen zijn er musea waar de resultaten van opgravingen ten toon worden gesteld. Het belangrijkste museum langs de Obergermanische-Raetische Limes is te vinden in Aalen. Dit museum is gebouwd pal naast de restanten van het enorme *castellum*, het grootste van alle 120. In dit fort waren op een bepaald moment maar liefst drie legioenen gelegerd.

Het museum van Aalen werd onlangs na een langdurige verbouwing weer geopend. Het herbergt niet alleen een schitterende collectie, er wordt ook op een zeer aanstekelijke en fraaie wijze het verhaal verteld van de limes en haar ontwikkeling.

Een ander zeer instructief en uiterst fraai gelegen museum bevindt zich vlak buiten het dorp Ruffenhofen. Ook dit museum ligt pal naast het Romeinse fort dat hier ooit lag.

Op allerlei plekken zijn er ook wandel- en fietsroutes uitgezet die langs de nog zichtbare elementen van de limes voeren. Een heel mooie wandeling loopt rondom het dorpje Rainau. Deze goed bewegwijzerde wandeling van 12 kilometer voert pal langs de limes en onderweg passeert men daarbij een gereconstrueerde wachttorens, een poortgebouw - op deze plek konden 'barbaren' het Romeinse Rijk betreden - en de restanten van een klein fort, inclusief het daarbij gelegen badhuis.

De Obergermanische-Raetische Limes loopt door vier verschillende Bundesländer: Rijnland, Hessen, Baden Württemberg en Beieren. Hij wordt beheerd door de Deutsche Limeskommission. Sinds 2005 staat de Obergermanische-Raetische Limes integraal op de werelderfgoedlijst van de UNESCO.

door middel van een aarden wal. Daar boven op kwam een palissade van hout. Dertig jaar later werden de, intussen waarschijnlijk bouwvallig geworden, houten torens stelselmatig vervangen door stenen exemplaren. Dit proces heeft ongeveer tien jaar geduurd. Ook werd er in die periode aan de voorzijde van de grens - de vijandelijke kant - een gracht gegraven. In de laatste fase van grensversterking werd in het deel tussen Lorch en Regensburg de houten palissade voor het grootste deel vervangen door een één meter brede en ruim twee meter hoge stenen muur.

Achter deze versterkte grenslijn heeft vanaf het begin een grensweg gelopen, waarlangs de troepen zich snel konden verplaatsen. Deze '*via militaris*' werd vanaf de derde eeuw in toenemende mate ook gebruikt als handelsweg. Hij werd dan ook in die periode over grote stukken verbreed. In het achterland van de grens, op een afstand van enkele kilometers tot soms wel tien kilometer lagen de verstrekte legerplaatsen. Deze in het totaal 120 forten varieerden strek in grootte. In kleine *castellae* zoals bij Moringen of Wittelshofen waren slechts enkele cohorten gelegerd, terwijl in het grootste fort, bij Aalen, op een gegeven moment drie hele legioenen waren gestationeerd. ◀

Dit artikel werd mede mogelijk gemaakt met de steun van het Duits Verkeersbureau (www.germany.travel/nl/index.html) en Tourismus Baden-Württemberg (www.tourismus-bw.de).

- 🚩 Badhuis van fort bij Rainau.
- 🚩 Fort bij Osterburken met uitzicht op het dorp.
- 🚩 Limesmuseum Aalen.